

Anadolu'dan Viyana'ya İmam-Hatipler: Modernleşme, Diaspora ve Eleştiri

İsmail ÇAĞLAR *

Öz

Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal elitleri genelde dindar muhafazakârlar özelde ise onların en önemli yukarı doğru sosyal hareketlilik mecrası olan İmam Hatip Liseleri üzerinde sürdürdükleri kısıtlayıcı politikaları 1997 yılında yaşanan 28 Şubat Süreci paralelinde hızlandırdılar. Uygulamaya konulan yeni yüksek öğrenim sınav sistemi ve üniversitelerdeki başörtüsü yasağı İmam Hatip Lisesi mezunlarının Türkiye yüksek öğretim hayatında mevcudiyetlerini imkansız hale getiriyordu. Bu imkansızlık neticesinde çok sayıda İmam Hatip mezunu üniversite okumak için göç etti ve Avrupa'da bir İmam Hatip diasporası oluşturdu. Bu diasporik varoluşun ve Avrupa'da üniversite okumanın bu öğrencilerin Türkiye'de dindar muhafazakar toplumsallığa bakışında bir dizi değişikliğe neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu değişikliklerin önde geleni bizatihi dindar muhafazakar çevrelerin diaspora algısına karşı geliştirilen eleştiridir. İkinci olarak gözlemlenen değişiklik ise dindar muhafazakar çevrelere ve özellikle İmam Hatip camiasına karşı geliştirilen eleştirel tutumdur. Son olarak Avrupa'da üniversite okuyan İmam Hatip Mezunu öğrencilerin siyasi söylemi terk ederek belirgin bir şekilde kültürel söyleme yöneldikleri gözlemlenmiştir. Bu çalışma Avusturya, Almanya, Hollanda ve Bosna-Hersek'de çeşitli şehirlerde üniversite okuyan 50'den fazla öğrenciyle yapılan yüz yüze mülakatlara ve katılımcı gözlemlere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmam Hatip Lisesi, Modernleşme, Diaspora, Eleştiri, 28 Şubat Süreci.

The story of Imam Hatip students from Anatolia to Vienna: Modernization, Diaspora and Critique

Abstract

Turkey's political, economic, and social elites speeded up their restrictive policies parallel to the 28 February Process experienced in 1997 against religious conservatives in general and specifically against the Imam Hatip High Schools which were the upward social mobility course of this group. The newly implemented higher education examination system and the ban on headscarves in universities made it impossible for Imam Hatip High School alumni to have a presence in Turkish higher education. As a result of this impossibility, many Imam Hatip alumni migrated in order to be able to attend university and an Imam Hatip diaspora formed in Europe. It has been observed that this diaspora existence and these students attending college in Europe has caused a number of changes in their view of the religious conservative community in Turkey. Foremost among these changes is specifically a critique of the understanding of diaspora the religious conservatives have. The second change is the critical approach developed toward religious conservative circles and specifically against the Imam Hatip community. Lastly, it has been noticed that the Imam Hatip graduate students have left political discourse and explicitly moved toward a cultural discourse. This study is based on in-depth interviews and participant observations made with more than 50 students attending college in various cities in Germany, Holland, and Bosnia-Herzegovina.

Keywords: Imam Hatip High School, Modernization, Diaspora, Critique, 28 February Process

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, smlcaglar@gmail.com

1. GİRİŞ

Cumhuriyet ile muhafazakar¹ halk kitleleri arasındaki ilişkinin analizi siyasi alanda neredeyse kesintisiz olarak devam eden laiklik tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Devam eden siyasi tartışmaların popülerliği ve cezbediliği göz önüne alındığında, tek boyutlu ve tek yönlü olmayan bu ilişkinin farklı boyutlarını ve yönlerini sosyolojik olarak ele almak zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın kendisine ana konu olarak seçtiği İmam Hatip Liseleri (İHL) bu ilişkinin farklı yönlerini ve boyutlarını anlamak için elverişli bir sahadır. Basitçe ifade etmek gerekirse, devlet tarafından kurulan, her daim devletin denetimi ve yönetimi altında olan İHL'ler, zaman zaman devlet iradesinin kendine başka öncelikler tanımlaması ile ayıplı bir konum edinebilmekte ya da daha nadir de olsa yine değişen öncelik sıralamasına ve siyasi aktörlere göre daha az sorunlu bir konuma sahip olabilmektedir. Bu konum değişikliği İHL'lerin cumhuriyet ile muhafazakar halk kitleleri arasındaki ilişkinin modernleşme üzerinden kesişen ve aynı zamanda çelişen paradoksal seyrini okumak imkanını sunan bir sosyolojik mesele olduğunu görünür kılmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışma cumhuriyet ile muhafazakar halk kitleleri arasındaki ilişkinin birbirinden farklı yön ve boyutlarını İHL'ler üzerinden modernleşme ve modernleşmeye bağlı olarak eleştiri ve diaspora üzerinden açıklayacaktır.

¹ Cumhuriyet ile dindar halk kitleleri arasındaki ilişkinin ikinci tarafı yani dindar halk kitleleri genelde anlam ve değer yüklü bir nitelendirmeyle "İslamcılar", "siyasal İslam", "İslamcılık" gibi kavramlarla isimlendirilmektedir. Bu çalışma boyunca bu toplumsal kesimler muhafazakar olarak isimlendirilecektir. Ancak bu isimlendirmedeki muhafazakarlık siyaset bilimi literatüründeki anlamındaki siyasi muhafazakarlıktan daha çok kültürel, toplumsal ve en önemlisi dini bir muhafazakarlığa işaret etmektedir. Kavramın Türkiye bağlamında buna benzer bir kullanımı için Frederick Frey'in (1956) *The Turkish Political Elite* isimli çalışmasına bakılabilir.

Makale boyunca paylaşılacak ampirik bulguların kaynağı 2009 ve 2010 yılları arasında Avusturya, Almanya, Hollanda ve Bosna-Hersek gibi çeşitli yerlerde yapılan katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakatlardan oluşan alan çalışmasıdır. Bu kapsamda öncelikli olarak Avusturya'nın Viyana şehrindeki WONDER² derneği çatısı altında örgütlenen öğrenciler alan çalışmasının bel kemiğini oluşturmuşlardır. Saha çeşitliliği açısından Almanya'nın Köln, Essen ve Berlin gibi göçmen Türk nüfusunun fazla olduğu ve İHL mezunu öğrenciler tarafından da sıklıkla tercih edilen şehirlerinde de öğrencilerle mülakat yapılmıştır. Bu öğrencilerin tespitinde kartopu metodu kullanılmış ve öğrencilerin kendi sosyal ağı üzerinden erişim sağlanmıştır. Daha az sayıda öğrencinin yer aldığı Hollanda'da aynı yöntem ile örneklem oluşturulmuş ve az sayıda öğrenciyle mülakat yapılmıştır. Diğer bir ülke olan Bosna-Hersek'de ise İHL mezunu öğrenciler Saraybosna'daki Türk üniversitesi olan Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nde yoğunlaşmışlardır. Bu öğrenci topluluğu ile de katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat yapılmıştır. Toplamda aralıklarla birlikte sahada geçirilen süre 4 aydır. Bu sürenin yaklaşık 2.5 ayı kesintisiz olarak Viyana'da, 2 haftası Hollanda'dan gününbirlik gidiş gelişler şeklinde Almanya'da, 1 ayı kesintisiz olarak Saraybosna'da ve 2 haftası Hollanda'da geçirilmiştir. Öğrencilerin toplu halde yaşayıp kendi sosyal ortamlarını oluşturdukları Viyana ve Saraybosna'da kalış süreleri uzatılmış derinlemesine mülakatların yanında katılımcı gözlem de yapılmıştır. Öğrencilerin bireysel olarak buldukları Almanya ve Hollanda'da ise daha kısa ziyaretlerle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Toplamda Viyana'da 30, Saraybosna'da 15, Almanya'da 10 ve Hollanda'da ise 5 öğrenci ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Çalışma kapsamında

² WONDER hakkında detaylı bilgi için derneği web sitesine bakılabilir; <http://www.wonder.at/>

temasa geçilen, tanışılan, fikir alışverişinde bulunulan öğrenci sayısı mülakat yapılandan çok daha fazladır.

1.1 Türkiye’de Modernleşme ve Muhafazakarlar

Erken cumhuriyet döneminden başlayarak, Türk modernleşmesinin cumhuriyet ile başladığı hem rejimin resmi söyleminin bir parçası olmuş hem de Türk modernleşmesi üzerine çalışan sosyal bilimciler tarafından seslendirilmiştir (Lewis: 2011, Berkes: 2012, Tunaya: 2003). Bu görüşe göre cumhuriyetin ilanı kesin bir kırılma noktası olarak yer almakta öncesindeki yani Osmanlı dönemindeki kötü, geri, karanlık, dindar ve cehaletin hakim olduğu geleneksel topluma; cumhuriyet dönemindeki iyi, ileri, aydınlık, laik ve modern toplumu birbirinden ayırmaktadır. Bu bakış açısının temsil kabiliyeti en yüksek olan isimlerinden birisi olan Berkes’e göre saltanat ve hilafetin kaldırılması Osmanlı ile cumhuriyet arasındaki net kopuşu ifade eder (Berkes: 2012, 475). Cumhuriyet rejimi Türk toplumu için tarihin akışını tam tersi yöne çeviren yeni bir başlangıçtır (Berkes: 2012, 33) ve bu başlangıcın altında Mustafa Kemal’in imzası vardır (Berkes: 2012, 33).

Erken döneme ait bu görüş sonraları Türk modernleşmesi tarihyazımındaki paradigma değişimi neticesinde etkinliğini yitirmiş, çatışmadan ziyade Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmeleri arasındaki devamlılığın ve paralelliğin vurgulandığı açıklamalar hakimiyetini arttırmıştır (Ardıç: 2008, Çağlar: 2013). Paradigma değişimin önemli bir figürü olarak Erik Jan Zürcher ele alınabilir. Zürcher Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki ilişkinin bir çatışma ve kopuş ilişkisinden ziyade bir devamlılık ilişkisi olduğunu vurgulamıştır. Bu vurguyu yaptığı en önemli somut nokta tarih yazımındaki dönemlendirmesidir. Zürcher’in yaptığı dönemlendirmeye göre (Zürcher: 2008, 14-19) Kema-

list tek parti yönetimi başlı başına bir dönem değil Türk tarihinde Jön Türkler döneminin bir safhasıdır. Bu paradigma değişimi şüphesiz Türk modernleşmesine farklı bakış açılarının sayısını arttırması yönüyle faydalıdır. Ancak Türk modernleşmesi analizlerindeki paradigma değişimine rağmen, muhafazakarların modernleşme ile kurdukları ilişki ele alındığında çatışma ve taban tabana zıtlık düşüncesi hala literatüre hakimdir. Her ne kadar Göle (2000, 2014) gibi çoklu modernleşmeden bahseden ve sosyolojik olarak muhafazakârlığın da bir modernleşme tecrübesinden geçtiğini belirten figürler olsa da, bu görüşler var olan dönüşümü inceleyip, Türk Modernleşmesi süreci hakkında bütünlüklü bir tarihi okuma sunmamaktadırlar. Devletin modernleşme politikalarına muhafazakar kitlenin gösterdiği direnç analiz edilirken, modernleşme ve muhafazakarlık birbirine zıt iki tutum gibi konumlandırılmakta, aslında bu denklemin iki tarafında laik modernleşmeciler ile muhafazakar modernleşmecilerin bulunduğu okuması göz ardı edilmektedir.

Modernleşmeciler ile muhafazakarlar arasındaki kırılmanın modernleşmek modernleşmek ikileminde ontolojik bir kırılma olmadığı ancak modernleşmenin nasıl ve hangi yönde olacağına, neleri kapsayacağına dair bir sorun olduğu tezini tartışırken uğramamız gereken ilk durak Cumhuriyet’in laiklik projesi ya da bir diğer ifadeyle Kemalist laiklik projesi olmalıdır. Kemalist laiklik projesi ne ismini aldığı Fransız modelindeki gibi bir kurumsal ayrışmayı ne de kendisiyle çokça birbirine karıştırılan anglo-sakson sekülerizm modelindeki gibi din ve vicdan hürriyetini temel alır. Kemalist laiklik projesi dine karşı değildir, din ve vicdan hürriyetinden yana değildir ancak din üzerine bir söylem, din hakkında bir projedir; toplumda var olan dindarlığın mahiyetini modernleşme hesabına değiştirmek ister. Bizatihi Kemalist laiklik projesinin şeyhülislamlık yerine

ikame etmeye çalıştığı Diyanet İşleri Başkanlığı cumhuriyetle yaşıt tarihi boyunca ana amacının hurafelerden arınmış, bilimle çatışmayan, akılcı, çağın gereklerine uygun bir dini anlayışı yani “gerçek İslam”ı yaygınlaştırmak olduğunu sık sık vurgulamıştır (Kara: 2009). Kemalist kadrolar ile Jön Türkler arasındaki fikri devamlılığa paralel olarak, topluma gerçek İslam’ı öğretmek söylemi de hem Jön Türkler hem de Kemalist kadrolar tarafından benimsenmiştir. Birçok örnek arasından Abdullah Cevdet’in Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy’nin *Essai sur l’histoire de l’Islamisme (Tarihi İslamiyet)* isimli kitabının Türkçe çevirisini yayınlarken yaptığı açıklama ilgi çekicidir; Abdullah Cevdet Müslümanlığın isimle, namazla, oruçla olmayacağını hakiki Müslümanlığın ilimle, irfanla olacağını söyledikten sonra, hayatını ilim ve irfana adanmış Dozy’nin bu açıdan Müslüman olduğunu söylemektedir (aktaran Hanioglu:1997, 138). Benzer bir örnek için Kılıçzade İsmail Hakkı’nın ilk kez Abdullah Cevdet’in çıkardığı *İçtihad* dergisinde “Pek Uyanık bir Uyku” başlığı ile yayınladığı makalesine bakılabilir (Cevdet: 2008, 221-233 içerisinde). Kılıçzade İsmail Hakkı’nın Bu makalede bir rüya olarak tasvir ettiği bütün reformların daha sonra Kemalist kadrolar tarafından gerçekleştirildiği görülecektir.

Kemalist laiklik projesinde bireysel ahlaka, gerçek İslam’a ve dinin vicdani yönüne yapılan vurguya karşılık topluma ve muamelata bakan yönleri daha az vurgulanan, bireysel vicdan meselesine indirgenmiş bir din anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Tabiatı gereği her fırsatta – mesela Cuma hutbelerinde- İslam dininin evrenselliğini vurgulayan Diyanet İşleri, ısrarla evrenselliği her mekâna ve her zamana hitap etmek algısıyla sınırlı tutmuş, zaman ve mekânın yanında konunun da evrenselliğın kapsamına girdiğini dolayısı ile her zaman ve mekânda her konunun dinin evrenselliği kapsamında olduğunu görmezden gelmiştir ya da

gelmek zorunda kalmıştır. Neticede Kemalist laiklik projesiyle ya da Kemalist İslam yorumuyla uyumlu olarak bazı konular din için yasaklı konular haline gelmiş, evrensellik bu anlamda yürümemiştir. Bu konuda bütün ülkenin başörtüsü meselesini tartıştığı uzun yıllar boyunca Diyanet İşleri’nin bu konuyla ilgili etki edici bir açıklama getirmediğini hatırlatmak yeterli olacaktır. Gerçi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın başörtüsü ve Türkçe ibadet gibi kamuoyunda çok tartışılan konularla ilgili fetva ve açıklamaları vardır (Kara: 2009, 115-118) ancak bunlar devlet bürokrasisinin içerisinde yer alan bir kurumun gözetmesi gereken çok “ölçülü” bir üslupla yapılmış ve etki derecesi düşük açıklamalardır.

Tam da bu noktada Kemalist dini söylemin yolu İHL’lerle kesişmektedir. Dini eğitimin yasak olduğu 1930-1948 yılları³ boyunca ve daha sonra bu yasak kısmen gevşedikten sonraki yıllarda, din eğitimi meselesinin her gündeme gelişinde resmi söylem halkın dini duygularının sömürülmesini engelleyecek, dinin modernleşme ile uyumlu olan aydın ve akılcı yönünü ön plana çıkaracak aydın din adamları yetiştirilmesi gerekliliğini vurgulamış, din eğitimini meselesini her zaman bu bağlamda ele almıştır (Ünsür: 2005, Çağlar: 2013). İHL’lerin öncülleri olan, İmam Hatip Mektepleri ve İmam Hatip Kursları’nın da kuruluş amaçları arasında halkın dinini doğru kaynaklardan öğrenmesi ve aydın din adamlarının yetiştirilmesi vardır. İHL’ler ve öncülleri başlangıçta tam da bu amaçla açılmış ancak öngörülme (hatta öngörülenin zıttı) sonuçların hakim olmasının adeta tipik bir örneği olarak

³ Tevhid-i Tedrisat Kanunu kapsamında kurulan İmam Hatip Mektepleri 1930 yılında kapatılmış ve 1948 yılında açılan İmam Hatip Kurslarına kadar resmi din eğitimi verilmemiştir. Bu süreç içerisindeki tek istisna 1932 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılan, örgün bir eğitim kurumu olmayıp yaygın eğitim kurumu kimliğine sahip Kuran Kursları’dır.

muhafazakar kitlelerinin yukarı doğru sosyal hareketliliğinin ve modern kamusal hayata katılımının bir mecrası haline gelmiştir. Bir yandan resmi söylem bu okullara aydın din adamı yetiştirmek ve gerçek dini halka anlatmak niyetiyle destek olurken ya da en azından müsamaha gösterirken, öte yandan muhafazakarlar bu okulları çocuklarına ahlaki bir ortamda modern eğitim veren kurumlar oldukları için desteklemişlerdir.

Muhafazakarların modernleşme ile İHL'ler üzerinden kurdukları bu ilişkiyi açıklayan birçok örnek arasından kronolojik akışa sadık kalarak ilgi çekici birkaç tanesini paylaşmak faydalı olacaktır. Muhafazakar camianın kanaat önderlerinden Ali Ulvi Kurucu'nun (1920-2002) bir çocukluk hatırası bu ilişkiyi anlamak açısından açıklayıcıdır. Konya'da dindar bir çevrede ve ailede büyüyen Ali Ulvi Kurucu temel seviyede dini ilimleri daha çocukluk çağında bölgede alim olarak bilinen dedesi, babası ve amcasından öğrenmiştir. Kurucu'nun ilkokula başlama yaşı geldiğinde, amcası ve babası, Ali Ulvi'ye (dini) ilimi öğrettikleri ve öğretmeye devam edeceklerini düşünmektedirler. Bu anlamda Ali Ulvi'nin mektepten alacağı çok da bir şey olmamasına rağmen "devir diploma devri" diye düşünerek, Ali Ulvi'yi ilkokula kayıt ettirmeye karar verirler. Bu karar üzerine Ali Ulvi Kurucu ilkokula yazdırılır. Ancak kısa bir süre sonra Ali Ulvi Kurucu'nun dedesi Hacı Veis Efendi, torununun okuduğu okulun önünden geçerken okulun bahçesinde hocalarla öğrencilerin, "kızlı erkekli" oyunlar oynadıklarını görür ve bu manzaradan oldukça rahatsız olur. Hemen oğluna yani Ali Ulvi Kurucu'nun babasına bir mektup yazarak gördüğü manzaradan duyduğu rahatsızlığı dile getirip, "Eğer diploma lazımsa, hayatta şart ise, çocukları yetiştir, imtihanlarını dışarıdan versinler, bataklığın içerisine girmesinler. Ben mektepte, çocuğun ahlakına, iffetine zarar ve zede getirecek haller gördüm. Benim torunumun orada

kaybolmasına gönlüm razı olmadı" der (Düzdağ: 2007, 33). Neticede bu talep kabul görür ve Ali Ulvi mektepten ayrılıp, aile çevresinde ilim tahsiline devam eder.

Bu hadisede sık sık vurgulan "devir diploma devri" düşüncesi, modernleşmeye denk gelmektedir. Konya'da yaşayan, dedesi ve babası yörenin tanınmış âlimleri arasında sayılan Ali Ulvi'nin, geleneksel ilim anlayışına göre ilkokuldan ya da modern eğitimin diğer kademelelerinden tahsil edeceği herhangi bir ilim bulunmamaktadır. Hal böyleyken okula gitmenin amacı, modern devletin kamusal hayatında vazgeçilmez ve yeri başka bir şeyle doldurulamaz olan modern eğitimi daha doğrusu o eğitim neticesinde elde edilen diplomayı almaktır. Ancak diploma almanın bahası muhafazakar çevrelerin ahlak anlayışına uygun olmayan bir ortamda – "kızlı erkekli"- eğitim görmek olunca mesele aynen Ali Ulvi Kurucu örneğinde olduğu gibi karmaşıklaşmaktadır. İşte İHL'ler muhafazakar kitlelere bu karmaşıklık içerisinde emin bir çözüm yolu olmuş, ahlaki değerlere uygun bir ortamda modernleşmenin bir zorunluluk haline getirdiği diplomayı alma mecrasına dönüşmüştür. Tam da bu mantığın egemen olduğu başka örnekleri daha sonra açılacak olan İmam Hatip Okulları'nda ve Yüksek İslam Enstitüleri'nde görmektediriz. Bu okulların ilk kuşak öğrencilerinden bir kısmı zaten bu okullara öğrenci olarak yazılmadan önce, bu okullarda verilen din eğitiminin çok daha ileri seviyesinde dini eğitim almışlardır. Bu yaygın durumun diğer örnekleri için din eğitimi ve dini hayat konularında tanıklık konumunda bulunan Bekir Topaloğlu (Öcal:2008a, 259-292), Süleyman Ateş, Süleyman Uludağ, Tayyar Altıkulaç'ın hayat öykülerine bakılabilir (Öcal: 2008b, 403-408, 451-454, 551-557). Ancak sahip oldukları eğitim, gayri resmi medreselerde, geleneksel eğitim halkalarında, usta-çırak ilişkisi içerisinde edinilmiştir ve bu eğitimin modern hayatta bir karşılığı yoktur. Tam da bu

nedenle birçok isim zaten çok daha ileri seviyesine sahip oldukları din eğitimlerini diplomalandırmak için bu okullara öğrenci yazılmışlardır. Muhafazakar çevrelerde etkili bir ilahiyatçı olan Hayreddin Karaman'ın eğitim hikayesi bu duruma güzel bir örnektir (Karaman: 2008). Karaman otobiyografisinde ilkokulda okurken bir çağdaşlık göstergesi olarak kendisinin ve okul arkadaşlarının okul yönetimi tarafından Halk Evleri'ne götürüldüğünü ve burada dans etmenin öğretildiğini aktarmaktadır (Karaman: 2008, 85). Örneklerini çoğaltabileceğimiz bunun gibi uygulamalar neticesinde muhafazakar aileler çocuklarını ulus devletin modern eğitim kurumlarına göndermek istememekteydiler. Nitekim Karaman'ın eğitim hikayesi de bu nedenle fazla uzun sürmemiş, ilkokul eğitiminden sonra gayri-resmi geleneksel eğitim usullerinde ve kurumlarında dini eğitimine devam etmiştir. Aradan uzun yıllar geçip İHL'ler açıldıktan sonra Karaman yaşı ve bilgi seviyesi sınıf arkadaşlarına göre oldukça ileri bir öğrenci olarak İHL'ye kaydolmuş ve gerekli olan diplomayı edinmiştir.

Günümüzde ve yakın zamanlarda İHL mezunu öğrencilerin üniversitedeki bölüm tercihlerinde ilahiyat dışı alanlara yönelmelerini (Balıoğlu: 1990) "İHL'liler devlette kadrolaşıyor" benzeri kısır siyasi tartışmaların ötesinde, sosyolojik bir bakış açısıyla ele aldığımızda, yine yukarı doğru hareketlilik arayışlarına ve modernleşmeye tanık oluruz. Gerçekten de gerek başka araştırmacıların ulaştığı sonuçlara (Altun&Yiğit: 2011, 367), gerekse bu yazıya temel teşkil eden saha araştırmasının bulgularına baktığımızda İHL öğrencilerin büyük bir çoğunluğu imam ya da hatip olmak istedikleri için değil, ailelerin ahlaklı buldukları bir ortamda kendilerine üniversitede ilahiyat dışındaki alanlarda da eğitim almaya elverişli hale getirecek, yani İHL'lilerin kültür dersleri olarak tanımladığı normal lise müfredatını da içerecek bir eğitim almak istedikleri için bu okulu seçmişlerdir. Bu

okullara dönük olarak geliştirilen sayılarının ve dolayısı ile mezun sayılarının Türkiye'nin din görevlisi ihtiyacından fazla olması eleştirisi, bu açıdan bakıldığında eleştiri sahiplerinin bu okulların toplumsal fonksiyonunu anlayamadığı göstermektedir. Doğrusu Türkiye'de din görevlisi açığı yoktur ancak İHL öğrencileri din görevlisi olmak için değil, Ali Ulvi Kurucu örneğinde olduğu gibi ahlaklı olarak kabul ettikleri bir ortamda eğitim alıp, başka meslekler edinmek için bu okulları tercih etmektedirler. 1998 yılında yürürlüğe konulan ve İHL mezunu öğrencilerin üniversitede ilahiyat dışındaki okullara girişini zorlaştıran hatta imkansız hale getiren üniversiteye girişte uygulanan mesleki katsayı düzenlemesinden sonra, İHL öğrencilerinin sayısındaki dramatik düşüş (Ünsür:2005, 231), İHL'ler ile modernleşme arasında kurduğumuz ilişkiyi doğrulamaktadır. İHL diplomaları modern kamusal hayatta işlevsiz hale gelince yani sahibini doktor, mühendis, kaymakam veya öğretmen yapmaya elverişsiz hale gelince, İHL'lerin popülerliği azalmış, öğrenci sayıları düşmüştür. Bu okullardan mezun olmak üzere olan veya yeni mezun olmuş ancak Türkiye'de üniversitelerin adı sayılan bölümlerine giremeyen İHL mezunları da bu bölümlerde okuma imkanı sunan ülkelere eğitim göçü yapmaya başlamışlardır. Bu durum yurtdışında üniversite okuyan İHL mezunu diasporasının oluşmasına neden olmuştur. Diasporanın oluşma sürecine detaylıca bakmak, İHL'ler ile modernleşme arasındaki bağlantıyı kurmak açısından önemlidir.

1.2 İHL Diasporası

1997 yılının Şubat ayının 28'inde yapılan olağan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısından, sonraki birkaç 10 yılı etkileyecek kadar olağandışı sonuçlar çıktı. Anayasal bir kuruluş olan MGK kağıt üzerinde cumhurbaşkanının başkanlığında sivil ve askeri üyelerden oluşmaktaydı ve adından da anlaşılacağı gibi

ülkenin milli güvenlik siyasetine yön veren bir kurumdu.⁴ Ancak işleyiş her zaman kağıt üzerindeki gibi olmuyordu ve kurum Türk siyasi geleneği içerisinde askerlerin sivil siyasete yön verme ve denetleme taleplerinin kanuni mecrası olmuştu. 28 Şubat 1997 MGK toplantısında alınan kararlarda ve toplantı sonrasında basın açıklamasında⁵ da askerlerin sivil siyaset üzerindeki belirleyiciliğini görmek mümkündür. Mezkur toplantısından sonra MGK ülkede artan “irticai faaliyetlere”⁶ dikkat çekmiş, hükümeti yükselen irticaya karşı mücadele etmemekle suçlamış, irticaya karşı etkin mücadelenin yöntem ve stratejisini açıklamış ve hükümeti bu yöntem ve stratejiyi uygulamaması halinde “ilave yaptırımlarla” tehdit etmiştir. MGK’nın “ilave yaptırımlar” ile tehdit ettiği hükümet, muhafazakar Refah Partisi ile merkez sağ Doğru Yol Partisi’nin koalisyon hükümetiydi ve artan irticai faaliyetler ise ülkenin çoğunluğu muhafazakar olan ahalisinin cumhuriyetin uygulayageldiği katı laik politikaları aşmak, bunların arkasından dolaşmak, yok saymak, muhalefet etmek için kendi muhafazakar modernleşme anlayışları çerçevesinde

giriştiği eylemler, benimsediği davranış biçimleri, kurduğu kurumlar ve takip ettiği politikalarıdır.

MGK bildirisinin artan irticai faaliyetlerden birisi olarak saydığı ve hükümetten karşı önlem almasını istediği konulardan birisi de İHL meselesiydi. 28 Şubat Süreci’nde muhafazakarlara İHL’ler üzerinden geliştirdikleri yukarı doğru hareketlilik ve modernleşmeyi sınırlandırmaya yönelik atılan ilk adım Milli Eğitim Temel Kanunu’nda 1997 yılında yapılan değişiklikle İHL’lerin statüsünün değiştirilmesi olmuştur. Milli Eğitim Temel Kanunu’nda yapılan değişiklik görünürde doğrudan İHL’leri hedef alan bir değişiklik değildi. Kanunla zorunlu temel eğitim 5 yıldan 8 yıla çıkarılıyor ve daha önceki sistemde ilkokul ile lise arasında yer alan ortaokullar kapatılıp, ortaokuldaki eğitim süresi de temel eğitime ekleniyordu. Bu değişiklik fiiliyatta diğer meslek liseleri ile birlikte İHL’lerin orta kısımlarının kapanması anlamına geliyordu ve neticede İHL eğitimi 6 yıldan 3 yıla düşüyordu.

Süreç içerisinde İHL’lere getirilen diğer kısıtlama ise 1998 yılında Yüksek Öğrenim Kurulu tarafından üniversite giriş sisteminde yapılan bir değişiklikle oldu. Bu değişiklikle yine Milli Eğitim Temel Kanunu’nda yapılan değişiklik gibi görünürde doğrudan İHL’leri hedef almıyor, ancak genel olarak ülkedeki üniversiteye giriş sistemini değiştiriyordu. Değişikliğe göre ortaöğrenim kurumları (liseler) Türkçe-matematik, fen bilimleri, sosyal bilimler, ilahiyat ve benzeri alanlara ayrılıyor, bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin üniversitede mezun oldukları alanlarla uyumlu bir bölüm tercih etmeleri bekleniyordu. Uygun bölüm tercih etmeyenlerin üniversite giriş sınavı puanları hesaplanırken düşük katsayı uygulanıyordu. Bu düzenlemeye göre İHL’ler ilahiyat alanı olarak yer alıyor ve mezunları üniversitelerin ilahiyat ya da din kültürü ve ahlak bilgisi öğ-

⁴ Toplantının yapıldığı yıllarda MGK cumhurbaşkanının başkanlığında başbakan, genelkurmay başkanı, milli savunma bakanı, içişleri bakanı, dışişleri bakanı, kara kuvvetleri komutanı, hava kuvvetleri komutanı, deniz kuvvetleri komutanı ve jandarma genel komutanından oluşmaktaydı. 2000’li yıllarda Türkiye’nin yaşadığı demokratikleşme eğiliminden kurum da nasibini aldı. Yapılan bir dizi kanuni değişiklikle MGK Genel Sekreterliği sivilleştirildi, başbakan yardımcısı ve adalet bakanı da kurulun üyesi oldu. Teşekküldeki bu sivilleşmeyle eş zamanlı olarak silahlı bürokrasinin ülke politikası üzerindeki belirleyiciliği de belirgin olarak azaldı.

⁵ 28 Şubat MGK toplantısından sonra kamuoyuyla iki belge paylaşılmıştır. Bu belgelerden ilki 18 maddelik 28 Şubat MGK Kararları, diğeri ise 4 maddelik 28 Şubat MGK Basın Açıklaması’dır (Yıldız: 2000)

⁶ Kemalist söylem için bir vicdan meselesi olan dinin, vicdanın kişisel sınırlarını aşıp toplumsallık kazanan her türlü tezahürü irticadır. Yazının bundan sonraki kısmında irtica ve Kemalist söylemin diğer unsurlarının içerisinde kullanılmayacaktır. Bu durum yazının söylemi paylaştığı anlamına gelmemektedir.

retmenliği bölümleri dışında bir bölüm tercih ettiklerinde puanları düşük katsayı ile hesaplanıyordu.

Bu kısıtlamalar sebebiyle İHL mezunları için bir devlet üniversitesinin ilahiyat ve din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği dışındaki bölümlerine girmek pratik olarak imkansız hale geldi. Üstelik mümkün olan alternatiflerin yani ilahiyat ve din kültürü ahlak bilgisi öğretmenliği bölümlerinin de puanları, İHL'den mezun olan öğrenci sayısı ile bu bölümlerin kontenjanı arasındaki büyük uçurum nedeniyle aşırı yükseldi ve ülkenin en prestijli üniversitelerinin en prestijli bölümleri ile aynı puanlara ulaştı. Ortaya çıkan bu tabloyu aşabilmenin en kestirme yolu, İHL mezunu öğrencileri yüksek eğitim ücreti talep ettikleri için az tercih edilen ve neticesinde düşük puanları olan vakıf üniversitelerine yönlendirmektir. Bu seçeneğin temel sorunu ise İHL öğrencilerinin genelde düşük gelir grubuna ait ailelerden gelmeleriydi. İlk kurulduğu günlerden bu yana İHL'ler düşük gelirli öğrenciler tarafından tercih edilmişlerdir (Reed: 1955, 158). Saha çalışması sırasında toplanan veriler de bu yargıyı desteklemektedir. Yapılan diğer araştırmaların sonuçları da Türkiye'de İHL'de öğrenci olmaya devam eden öğrenciler için de tablonun değişmediği göstermektedir (Altun&Yiğit: 2011, 365-366, 368). Özellikle taşradaki İHL'ler ve bunların öğrencileri göz önüne alındığında vakıf üniversitelerinin yükseköğrenim ücretini karşılamak hayal bile edilemeyecek bir seçenektir. Avrupa'da üniversite okuyan öğrencilerle yapılan mülakatlar sırasında, öğrencilerin sıklıkla üniversite okumak bir yana Avrupa'ya turistik seyahate gitmenin bile İHL'de okurken onlar için hayal bile edemeyecekleri bir şey olduğunu ifade etmeleri, bahse konu İHL öğrencilerin ekonomik durumları hakkında fikir vermektedir. Zaten İHL'ler bu düşük gelir grubuna ait öğrencilere yukarı doğru hareketli-

lik ve eğitim yoluyla modern kamusal alana dâhil olma fırsatı sunuyordu.

2000 yılında ülke çapındaki İHL'lerin ve İHL mezun ve mensup derneklerinin çatı örgütü konumundaki ÖNDER⁷ "Yıldızlar Sönmesin" adı altında bir kampanya başlattı. Kampanyanın amacı başarılı İHL mezunlarını vakıf üniversitelerine gönderebilmek için bağış toplayıp fon sağlamaktır. Kampanya kapsamında İHL mezunu öğrenciler Türkiye'deki vakıf üniversitelerine yerleştirildiler. Bu sınırlı çözüm bile çok uzun ömürlü olmadı. Ülkede uzun süredir defacto olarak uygulanan üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kapsamı genişledi ve vakıf üniversitelerine kadar uzandı. Bu doğal olarak tamamına yakını başörtülü olan kadın İHL mezunları için vakıf üniversitesinde okuma seçeneğinin de ortadan kalması anlamına geliyordu.

Vakıf üniversitelerinde okuma çözümünün de geçersizleşmesi ile zaten engellemeler başlar başlamaz bireysel olarak uygulamaya konulan bir başka çözüm daha sistematik bir şekilde uygulanmaya başlandı ve İHL mezunu öğrenciler yurtdışındaki üniversitelere yönlendirildi. Üniversite okumak için yurtdışına göç edilen ülkelerden en popüler olan iki seçenek Almanya ve Avusturya'ydı. Sahada yapılan mülakatlarda öğrencilere neden bu iki ülkenin yoğun olarak tercih edildiği sorulmuş ve eğitim ücretinin olmaması ya da düşük olması, halihazırda bu ülkelerde göçmen Türk nüfusunun bulunması ve bu nüfusun İslam Toplumu Milli Görüş Cemiyeti gibi sivil toplum örgütleri vasıtasıyla örgütlenmiş olmasının tercih üzerinde etkili olduğu cevabı alınmıştır. Örneğin ÖNDER desteğiyle Viyana'ya giden öğrenciler, Viyana'ya geldiklerinde kendileri kadar organize olmasa da İslam Toplumu Milli Görüş Cemiyeti'yle bağlantılı olarak Viyana'ya üni-

⁷ ÖNDER ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için kurumun web sitesine bakınız: <http://onder.org.tr/>

versite okumaya gelen İHL mezunu öğrenciler olduğunu belirtmişlerdir.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerine ve özellikle Viyana'ya yapılan daha çok bireysel ve ufak çaplı olan İHL mezunu üniversite öğrencisi göçü 2000 yılında ÖNDER'in Türkiye'deki vakıf üniversitelerinde de uygulanmaya başlayan başörtüsü yasağı nedeniyle bu okulları bırakmak zorunda kalan 12 kız öğrenciyi Viyana'ya göndermesiyle sistematikleşmeye başlamıştır. Bu 12 öğrenci Viyana'da WONDER'i kurmuşlardır. WONDER, Türkiye'deki ÖNDER'le organik olarak bağlı olmasa da, saha çalışmasının yapıldığı 2009-2010 yıllarında iki kurum arasında yakın bir ilişki vardı ve WONDER, ÖNDER'in gayri resmi Viyana şubesi olarak çalışmaktaydı. Derneğin kurulmasını müteakiben Viyana'ya öğrenci akışı hızlanmış ve kısa sürede Viyana'da bu makalenin dayandığı saha çalışmasının yapıldığı zaman diliminde sayısı 1000'i bulan İHL mezunu üniversite öğrencisi topluluğu oluşmuştur. Sayının bu kadar hızlı artmasında Viyana'da bir yabancı öğrencinin üniversite eğitim maliyetinin, Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin yıllık öğrenim ücretlerinden daha düşük olmasının ve WONDER'in kısa sürede kurumsallaşması tamamlayıp, bir dernek merkezi, kız ve erkek öğrenciler için ayrı yurtlar açmasının payı büyüktür. Eğitim maliyetinin Türkiye'deki vakıf üniversitelerinden daha düşük olması sebebiyle, WONDER normalde başörtüsü yasağına takılmadığı için Türkiye'de vakıf üniversitelerinde okumaya devam edebilecek olan erkek öğrencilerini de Viyana'ya göndermiştir. İHL'lerin muhafazakar aileler tarafından tercih edilmesinde, bu ailelerin İHL'leri çocuklarının ahlaklarının bozulmadan eğitim alabilecekleri kurumlar olarak değerlendirmesinin önemi olduğu yukarıda belirtmiştir. Aynı şekilde Viyana'da kurumsallaşmış WONDER'in sunduğu barınma olanakları ve sosyal çevrenin benzer bir etkisi olmuştur. Yüz yüze görüşmelerde birçok kız

öğrenci, WONDER gibi bir kurum ve onun sağladığı olanaklar olmasa, ailelerinin onları Viyana'ya üniversite okumaya gönderemeyeceklerini, bu eğitimin masrafını ailelerinin karşılama imkanı olsa dahi kendilerinin tek başına Avrupa'da yaşamasına izin vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Viyana Üniversitesi'nde mimarlık okuyan bir öğrenci Almanya'da ve Amerika'da başka üniversitelerden de kabul aldığı halde WONDER gibi bir kurum olmadığı için ailesinin o ülkelerde okumasına müsaade etmediğini ancak Viyana'da WONDER olduğu için yurtdışında üniversite okumak fikrini ailesine kabul ettirebildiğini belirtmiştir.

WONDER'in tıpkı İHL'lerin muhafazakar kitlelerin eğitim yoluyla yukarı doğru sosyal hareketliliği ve modernleşmesinde oynadığı role benzer bir rol oynaması neticesinde, İHL mezunları yoğun olarak Viyana'daki üniversitelere gitmeye başladılar ve Viyana'da hatırı sayılır bir İHL diasporası oluştu. Aslında diaspora genelde muhafazakarlar toplum kesimleri özelde ise İHL'ler için çok yabancı bir kavram değildi. Seküler modernleşme muhafazakarları toplumsal hayattan soyutlamış, Ali Ulvi Kurucu örneğinde olduğu gibi toplumsal hayatın diasporasında yaşamaya mahkum etmişti. Bu ruh hali muhafazakar bir şair olan Necip Fazıl Kısakürek'in "Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya" dizesi ile ifade edilmiştir. Bu dizeye bu bağlamda dikkatimizi çeken Yasin Aktay (2003) bu hali "sembolik diaspora" olarak isimlendirir. Sembolik diaspora ailesi ile birlikte Medine'ye göç eden Ali Ulvi Kurucu ve Mısır'a göç eden Mehmet Akif Ersoy gibi örneklerde zaman zaman fiziksel diasporaya dönüşse de, bunlar bireysel örnekler olarak kalmıştır. WONDER kapsamında Viyana'da bulunan İHL mezunu öğrencilere baktığımızda göç eden kişi sayısının fazlalığı göz önüne alındığında kitlesel ve fiziksel bir diaspora ile karşı karşıya olduğumuz sonucuna ulaşabiliriz. Tam da bu noktada kitlesel ve fiziksel olarak

tecrübe edilen bu diasporanın muhafazakar İHL mezunlarının anlam dünyalarında neden olduğu değişiklikler üzerine odaklanmamız gereken bir konudur.

2. ELEŞTİRİ

Viyana’da üniversite okuyan İHL mezunu öğrencilerle yapılan mülakatlar sonucunda, diasporanın, yukarıda alıntılanan önceki örneklerin aksine bir mağduriyet değil bir imkan alanı olarak anlamlandırıldığı dikkat çekmektedir. Şüphesiz bunda Türkiye üniversitelerinde okuyamayan İHL mezunu öğrencilerin, Viyana’da daha iyi üniversitelerde eğitim görmelerinin payı büyüktür. Öğrenciler Viyana’da üniversite okuyarak, alanlarında daha fazla imkana ve donanuma sahip olduklarını düşünüyorlar ve bunun neticesinde mağduriyetten ziyade imkanın altını çiziyorlardı. Viyana’da sanat eğitimi gören bir öğrenci bu durumu şu cümlelerle açıklıyordu;

“İstanbul’da ya da büyük şehirlerde bir takım imkanlar var Türkiye’de fakat burası (Viyana) bu anlamda çok daha şey. Yani Picasso’nun eserleri 2006 yılında Türkiye’ye geldi fakat ben buraya geldiğim anda, burada bu eserleri görebileceğiniz sergiler, müzeler vardı. Yani bu anlamda uğraştığım alanla ilgili diğerleriyle (Türkiye’deki öğrencilerle) aramda kesinlikle bir fark oluştu”

Diasporada bulunmanın İHL mezunu üniversite öğrencileri üzerinde belirgin bir şekilde gözlemlenebilen bir diğer etkisi ise muhafazakar siyaseti, sivil toplum örgütlerini ve düşünce kalıplarını sorgulamak olmuştur. Öğrenciler yurtdışında bulunarak olaylara uzaktan ve farklı bir çerçeveden bakış açısı sahibi olduklarını, bu dışarıdan bakış açısının onlara olaylara daha sağlıklı yaklaşma imkanı verdiğini söylüyorlardı. Bu genel eleştiri ve sorgulamalardan en dikkat çekici olanı ise, öğrencilerin kendilerinin de bir parçası oldukları WONDER orga-

nizasyonuna karşı takındıkları eleştirel tutumdur. Bu durumu WONDER’in yönetim kurulu üyeliği de yapan bir öğrenci şu şekilde ifade ediyor;

“WONDER yönetim kurulundan çıkmadan önceki 1 ya da 1.5 senelik süreç, dernek anlamında en çok da fikirsel boyutta yapılan organizasyonların gerekliliği gereksizliği üzerinde çok ciddi düşünmeme vesile oldu. Orada kendi düşünce dünyamda bir kırılma oldu”

Bir başka öğrenci ise Viyana’daki İHL mezunu öğrencilere ve WONDER’e akademik yeterlilik ve nitelik açısından eleştirel bir tutum geliştiriyor;

“Şunu da açıkça söyleyeyim, içimizde çok kötü tezler yazmış arkadaşlar var... ve bizde böyle boş bir şişkinlik ve böbürlenme hali var. Mesela burada bir öğrenci okulunu bitiriyor ve Türkiye’de muhafazakar gazetelerden birisi bunu “YÖK’e rağmen Viyana’da hukuk bitirdi” diye haber yapıyor. Yani niye YÖK’e rağmen mezun olsun ya! Bu haberleri yaptıran da biziz maalesef”

Diasporayı bir imkan olarak düşünmek ve eleştiriyle beraber gözlemlenen bir diğer tutum ise genelde dünyaya özelde ise Türkiye’nin meselelerine bakışta, siyasi dilin ve söylemin yerini daha kültürel bir dile ve söyleme bırakmasıdır. Buna paralel olarak muhalefet dili de siyasi alandan kültürel alana kaymaktadır. Ekonomi okuyan bir öğrenci bu durumu şu cümlelerle ifade ediyor;

“Ankara’da kalıp buraya gelmemiş olsaydım daha anarşist [*sic.*] [fanatik], daha fazla meydanlarda slogan atan birisi olurdu herhalde. Mitingler düzenler, bu işlere daha çok bulaşır, vakıflarda derneklerde daha etkin olurdu. Hani “daha hızlı” denir ya, öyle olmaya yapım çok daha müsaitti. Ama buraya geldikten sonra gerçek anlamda hem çok duruldum, hem de durulan arkadaşlar da tanıdım. Çok büyük

konusurduk İHL’de öğrenciyken, aynen Erbakan’ın konuştuğu gibi çok büyük sloganlarla konuşurduk. Ama öyle olmak zorundaydı çünkü ortam oydu. Daha farklı alternatiflerimiz yoktu yani. Ben bizim İHL’deki 36 kişilik sınıfımızdan klasik şiir okuyan, klasik müzik dinleyen kimseyi hatırlamıyorum.”

Kendisi şair olan bu öğrenciye göre, kültürel bir dili oluşturmanın mümkün olmadığı ortamda mecburen siyasi dilin sloganları hakim oluyordu. Bu öğrenci Viyana’ya gelip o siyasi ortamdan uzaklaşarak, muhalefetini daha kültürel bir zeminde ifade etmek imkanına ve birikimine sahip olmuştu.

3. SONUÇ

İHL’lerin Türkiye’deki muhafazakar toplum kesimleri için modern kamusal hayata katılma ve yukarı doğru sosyal hareketlilik alanlarında icra ettiği fonksiyon göz önüne alındığında, katsayı uygulaması ve başörtüsü yasağı gibi uygulamalarla üniversite eğitimine devam etme imkanları kısıtlanan – hatta çoğu durum-

da tamamen engellenen- İHL mezunlarının üniversite eğitimi için alternatif mecralar aramaları tabiidir. İHL mezunu muhafazakar öğrencileri sosyal arkaplanlarında halihazırda var olan sembolik diaspora ve mağduriyet ortamından, daha farklı fiziksel bir diasporaya sürükleyen bu alternatif mecranın, en azından bu durumu tecrübe eden öğrenciler üzerinde gözlemlenebilir ve anlamlandırılabilir bir farklılaşmaya neden olacağı beklenmektedir. Yapılan saha çalışması göstermiştir ki, bu farklılaşma temel olarak diasporanın bir mağduriyet değil bir imkan olarak anlamlandırılması, genelde muhafazakar siyasetin ve genelde İHL organizasyonlarının eleştirilmesi ve son olarak siyasi dil ve üslubun yerine kültürel dil ve üslubun benimsenmesi şeklinde vuku bulmuştur. Bu tespitlerden hareketle, bu değişimin Türkiye’de modernleşme ve muhafazakarlık bahsinde uzun soluklu bir etki gösterip göstermeyeceği ya da konjektürel ve etki alanı kısıtlı bir değişim olarak mı kalacağı akademik araştırmanın ve tartışmanın konusu yapılabilir.

Kaynakça

- Aktay, Y. (2003). Diaspora and Stability: Constitutive Elements in a Body of Knowledge. In H. Yavuz & J. Esposito (Ed.), *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement* (pp. 133-140). New York: Syracuse University Press.
- Altun, V. K. & Yiğit, A. (2011). İmam-Hatip Lisesi 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Sosyo Ekonomik Profili Araştırması. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 353-369.
- Ardıç, N. (2008). Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 61-92.
- Baloğlu, Z. (1990). *Türkiye’de Eğitim: Sorunlar ve Yapısal Uyum Önerileri*. İstanbul: Tüsiad Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çağlar, İ. (2013). *From Symbolic to Physical Exile: Turkey’s Imam Hatip Schools, the Emergence of a Conservative Counter-Elite, and its Knowledge Migration to Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Çağlar, İ. (2013). Türk Modernleşmesi Literatürünün Avrupamerkezcilik Penceresinden Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3(6), 135-153.
- Dozy, R. (1908). *Tarih-i İslamiyet*. İstanbul: İctihad Matbaası.

- Düzdağ, M. E. (2007). *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar 1*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Frey, F. (1956). *The Turkish Political Elite*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Göle, N. (2000). Snapshots of Islamic Modernities. *Daedalus*, 129(1), 91-117.
- Göle, N. (2014). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hanioğlu, S. (1997). Garbçılar: Their Attitudes Towards Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic. *Studia Islamica*, 86, 133-158.
- Kara, İ. (2009). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karaman, H. (2008). *Bir Varmış Bir Yokmuş: Hayatım ve Hatıralar 1*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Reed, H. A. (1955). Turkey's New Imam Hatip Schools. *Die Welt Des Islams*, 4(2), 150-163.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık Akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Ünsür, A. (2005). *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Öcal, M. (2008a). *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat II*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Öcal, M. (2008b). *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat III*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yıldız, A. (2000). *28 Şubat: Belgeler*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Extended Summary

The analysis of the relationship between the republic and the conservative⁸ masses has remained in the shadow of the almost continuous debates over secularism in the political area. Sociologically considering the different dimensions and directions of this relationship, which is not of a single dimension and which is not unidirectional, does not seem to be particularly possible considering the popularity and allure of the continuing political debates. The Imam Hatip High Schools (IHHS) chosen as the main topic for this study are a favorable place to investigate this relationship's different ways and dimensions. To put it simply, the IHHS', which have been established by and which are always under the directive and supervision of the state, can--on occasion--find itself in a defective position due to state will setting different priorities or, less frequently, it can be in a less problematic position depending on the changing prioritization and political actors. This change of position makes visible the potential to read the paradoxical course of the IHHS in the relationship of the republic and conservative masses which intersect and clash within modernization as a sociological issue.

At this very point, the Kemalist religious discourse intersects with the IHHS. Between the years 1930-1948⁹ when religious education was prohibited and later in the years when this prohibition was partially relaxed, each time the issue of religious education came up the official discourse was one which emphasized the necessity of raising enlightened religious people who would prevent the exploitation of the masses' religious feelings and who would bring forward the enlightened and intellectual path that would be compatible with modernization; this was the way in which religious education was always considered (Ünsür: 2005, Çağlar: 2013). Among the aims for the establishment of the Imam Hatip Schools and Imam Hatip Courses--predecessors of the IHHS--were the masses learning religion from the correct sources and the raising of enlightened religious men. The IHHS predecessors were begun with this aim in mind but due to the predominance of unforeseen results (in fact, the exact opposite of what had been envisioned), they became an almost typical example of the upward social mobilization of the conservative masses and their participation in modern public life. While on the one hand official discourse supported or at least tolerated these schools in order to raise enlightened religious officials and educate the public on the true religion, on the other the conservatives supported these schools for being institutions where their children could get a modern education in an ethical environment.

1997 can be counted as a turning point for these schools in terms of drawing the reaction and anger of Kemalist elites as being places where the means of upward social mobilization were presented to conservative masses. Turkey's political, economic, and social elites speeded up the limiting politics they had going over the Imam Hatip High Schools in 1997 parallel to the February 28 Process. Within this framework, the ban on the headscarf--already in place in a majority of social areas--became much more insti-

⁸ The second part of the relationship between the Republic and the religious masses is generally named with the terms "Islamist", "political Islam", "Islamism" which carry charges of other meanings and values. Throughout this study, these masses will be referred to as conservative. However, the naming of the masses here as conservative points more to a cultural, social and most importantly religious conservatism rather than the meaning conservative has in political science. For a similar use of the term in the Turkish context see Frederick Frey's *The Turkish Political Elite* (1956).

⁹ The Imam Hatip Schools which were opened through the Tawhid al-Tadrisat Law were closed in 1930 and no religious education was given until the 1948 beginning of the Imam Hatip Courses. The only exception within this period were the Qur'an Courses that were started by the Religious Affairs Administration in 1932, but which were not formal and rather were common educational establishments.

tutional, especially in terms of universities. Alongside the headscarf ban, the implementation on the part of the Higher Education Council of the ratio factor made it nearly impossible for graduates of Imam Hatip High Schools to take part in higher education in Turkey.

In order to overcome this situation, conservative elites speeded up their organizations and sent successful students from among Imam Hatip High Schools graduates abroad, paying for their tuitions. In 2000, ONDER¹⁰, an umbrella organization for all of the associations that encompass IHHS and its students, began a campaign under the name of “Don’t Let the Stars Die Out”. The aim of the campaign was to gather donations and set up funds to send successful IHHS graduates to private universities. Within the scope of the campaign, IHHS graduates were placed within private universities in Turkey. However, this limited solution did not last long. The headscarf ban that had been applied de facto in universities extended to cover private universities as well. Naturally, this meant that the option of attending private universities for the women graduates of IHHS, a majority of whom wore the headscarf, was made obsolete. With the invalidation of the solution of attending private universities alongside the beginning of other limitations, what had begun as an individual solution began to be applied in a more systematic manner and IHHS graduates were sent to universities abroad. In this way, in the years following 1997 there was a major increase in the number of IHHS graduates attending universities in Vienna, Sarajevo, and various cities in Germany.

When taking into the consideration the function of IHHS in terms of accomplishing the participation of conservative masses’ in modern public life and the upward social mobility, it is natural for IHHS graduates who had limited access to university education due to the ratio factor and headscarf ban--or who were outright banned--to seek alternative courses for a university education. It is expected that this alternative recourse--which takes the IHHS conservative graduates from an environment of symbolic diaspora and victimization to a different, physical diaspora--to have an observable and significant differentiating effect on the students experiencing it. Fieldwork done has demonstrated that foremost among these differentiations has been the critique developed against the diaspora understanding of religious conservative circles. The second difference that has been noted is the development of a critical attitude toward religious conservative circles and especially against the Imam Hatip community. Lastly, it has been observed that Imam Hatip graduates educated in Europe leave political discourse and explicitly go over to a cultural discourse. This study exemplifies these differentiations through face-to-face interviews done with over 50 students in more than 5 centers as well as through participant observations.

¹⁰ For more detailed information on ONDER and its activities see their website: <http://onder.org.tr/>